

MELITA POLER

Medijska konstrukcija realnosti

Resnica in resničnost

Tine Hribar je zapisal: »Čeprav je resnica o resnici v tem, da ni resnice o resnici, človek mimo resnice ne more.«¹

Kadar poskušamo govoriti o resnici v okviru novinarskega diskurza, prav gotovo ni mogoče mimo uveljavljenega pojmovanja objektivnosti – izraza, ki si je pridobil vidno mesto z vpeljavo znanstvenih metod v študij človeštva in materije – kot nečesa plemenitega in vzvišenega. Biti nepristranski, izogniti se naprejšnji sodbi, opustiti dozdevnost, skrbno iskati resnično in preverljivo – to so bile neločljive prvine pri iskanju znanstvene resnice. Ta metoda se je opredeljevala in izpopolnjevala, prehajala iz sveta naravoslovnih znanosti k družbenim in humanističnim vedam – vse od Bacona in Descartesa pa do Watta, Edisona in Einsteina. Heisenbergovo razodetje, da je znanstvena resnica nedosegljiva, da tudi v najbolj natančnih merjenjih obstajajo območja negotovosti,² je zastavilo vprašanje, ali je potemtakem objektivnost sploh dosegljiva, ali sploh je stvarnost, ali morda le proces, težnja?!

»Objektivnost³ sporočil v (množičnem) komuniciranju je vedno pragmatično določena (s stališča delujočega ,uporabnika'), torej subjektivna: je tiho večinsko soglasje ,uporabnikov' o smotrnosti določenega načina redukcije kompleksnosti, na katerega odločilno vplivajo tisti, v katerih rokah so ,mehanizmi' redukcije kompleksnosti.«³ Ali povedano nekoliko drugače: množična občila selekcionirajo sporočila in dogodke, pri čemer niso samo reduktivno objektivna, ampak s svojo partijnostjo usmerjajo predstave in temu ustrezna dejanja ljudi. Ti selekcijski mehanizmi delujejo ne le pri izražanju mnenj, ampak tudi takrat, ko gre za preslikavo dogodkov iz materialnega sveta.

Toda človeku ni le za približno resnico, ampak hoče videti pravo, bistveno, popolno podobo stvari in dogajanj: »Hotel sem svojo resnico čisto, jasno in popolno... Tam me je prodajalec sočutno pogledal in mi pokazal cenik. ,Cena je zelo visoka, gospod', je rekel... ,Če vzamete to', je dejal, ,boste za vedno izgubili svoj mir'... Žalosten sem odšel iz trgovine. Predstavljal sem si bil, da lahko dobim popolno resnico prav poceni. Še vedno nisem pripravljen na resnico. Tu in tam potrebujem svoj mir in počitek. Še vedno moram samega sebe nekoliko varati s svojimi izgovori in olepšavami. Še vedno se zatekam v zavetje svojih verovanj, ki jih ne postavljam pod vprašaj.«⁴

¹ Hribar, 1981, str. 163.

² Gre za Heisenbergovo načelo nenatančnosti (ali nedoločljivosti).

³ Splichal, 1984, str. 118.

⁴ De Mello, 1988, str. 66.

Navedeno razmišljanje duhovnega učitelja si razlagam s Hribarjevimi besedami: »... kadar se zazreš in zažreš v svojo lastno resnico, tedaj se srečaš z grozo zgolj nič in stopiš na rob samomora.«⁵ Pripovedovalec zgodbe je hotel svojo resnico popolno, toda če bi se zazrl vanjo, bi ga prevzela groza nič, on pa tu in tam še potrebuje svoj notranji mir. To so že filozofska razglabljanja, toda pri novinarskem sporočanju bomo zapisali takole: sporočanje »resnice« ne sme biti podrejeno posameznim interesom, temu, da bi pred javnostjo nekatera dejstva, ki osvetljujejo idealno sliko, zamolčali ali prikrojili po svoje. Novinar si »zakrivanja« oči zaradi notranjega miru določenih dejavnikov (na primer političnih v svoji republiki) ne bi smel privoščiti. Strinjali smo se že s tem, da o popolni objektivnosti ne moremo govoriti, lahko pa je novinar vsaj pravičen, preudaren, resnicoljuben. Te nadomestne besede vključujejo enako pozitivno nagnjenost kot beseda »objektivnost«. Pri tem je potrebno posebej poudariti, da govorimo o nagnjenosti, ki stremi k idealu.

Z raziskovanjem družbene konstrukcije realnosti sta se veliko ukvarjala Berger in Luckmann: »Teoretske formulacije realnosti – filozofske, znanstvene ali mitološke – ne izčrpajo pomena tistega, kar je ‚realno‘ za pripadnike neke družbe. Zato se mora sociologija znanosti najpoprej ukvarjati s tistim, kar ljudje ‚poznajo‘ kot realnost v svojem vsakdanu, v svojem neteoretskem ali predteoretskem življenju. Z drugimi besedami, osrednje mesto sociologije znanja mora biti po najinem prepričanju prav ‚zdravorazumsko‘ znanje, ne pa ‚ideje‘, kajti samo to znanje lahko vzpostavlja mrežo pomenov, brez katere ne more obstajati nobena družba.«⁶ Bistvo njune teorije je v posameznikovi interpretaciji družbene realnosti, ki je hkrati tudi konstrukcija realnosti. Seveda je ta konstrukcija družbena, saj človek ne poseduje le »svojega« znanja, ampak je le-to družbeno distribuirano, objektivizirano in institucionalno verificirano znanje.

V današnjih družbah obstaja več definicij realnosti, zato moramo nadaljevati s tem, kar Alfred Schutz imenuje »mnogotere resničnosti«:⁷ delovna, rutinska in vrhovna resničnost je »svet vsakdanjega življenja«, ki temelji na naših lastnih izkušnjah in na izkušnjah naših prednikov, in je sedaj dán na razpolago naši interpretaciji. Kot samoumevnega ga jemljemo toliko časa, dokler se ne pojavi nasproten pojav. V svojem razmišljanju se Schutz sklicuje na teorijo Williama Jamesa o več »pod-svetovih«, le da jih imenuje »zamejena območja pomena«. Vsakemu izmed teh območij lahko damo akcent resničnosti, in dokler se nam zdi ena resničnost naravna, o njej ne dvomimo. Le poseben šok nas prisili, da se preselimo čez meje te realnosti v drugo realnost, ki jo sedaj pojmuje kot resničnost. Kolikor je teh šokov, ki so pravzaprav radikalne spremembe v napetosti naše zavesti, drugačne attention à la vie, toliko je »zamejenih območij pomena« – »pod-svetov« – »realnosti«.

Po teoriji odraza, ki so jo zastopali že Lenin, Plehanov in Lukács, vsebuje zavest posnetek zunanje realnosti, do »pravilne« zavesti pa je mogoče priti le s pomočjo teorije, ki vé, kaj je »objektivno« res. S tem so omenjeni avtorji zanižali množico enakopravnih realnosti. Takšno teorijo lahko v moderni družbi označimo kot nesprejemljivo.

Veliko je bilo že izrečeno in zapisano o resnici in resničnosti. Strinjali smo se s Tinetom Hribarjem, da ni resnice o resnici, zato z njo nihče ne razpolaga.

⁵ Hribar, 1981, str. 163.

⁶ Berger, Luckmann, 1988, str. 23.

⁷ Povzeto po Rupel, 1986, str. 63–76 in Berger, Luckmann, 1988, str. 27–35.

Ugotovili smo, da ni objektivnega sporočanja. Razmišljali smo o mnogoterih realnostih ter skupaj s Schutzem, Bergerjem, Luckmannom in Ruplom zavrnili teorijo odraza. Poraja se vprašanje, kako se najbolje znajti v tej zmedbi (ne)resnic, (ne)objektivnosti in mnogoterih realnosti, da bi se kot novinarji in ljudje v svojem vsakdanjem življenju vsaj približali temu, kar javnost in soljudje od nas pričakujejo. Naj bomo poštene in naj pišemo in govorimo le »resnico«?! Habermas in drugi moderni marksisti ponujajo rešitev v obliki idealnega govornega položaja, ki zagotavlja svobodne možnosti za izrekanje o resničnosti, s čimer se večinska resnica ves čas preizkuša, spodbija in na novo ustvarja. Do tega prihaja v globoki razpravi o resničnosti in vprašanju resnice. Če želimo doseči »objektivno« resnico, ki je pravzaprav izraz subjektivnih doživetij resničnosti, moramo dopustiti subjektivne sodbe o resničnosti. Naj tukaj še enkrat poudarimo Hribarjevo misel, da z resnico ne razpolaga nihče!

Jezik

Realnost vsakdanjega življenja je polna objektivizacij. Ena izmed njih je jezik, ki pomeni objektiviziranje številnih naših izkustev. Definirati jezik sploh ni enostavno, je zapisal Stane Južnič v *Lingvistični antropologiji*, in v to se tudi ne bomo spuščali. Brez pridržka pa lahko zapišemo, da je jezik kot sistem glasovnih znakov za človeško družbo najpomembnejši znakovni sistem. Znaki naj bi služili kot pokazatelji subjektivnih pomenov. Združujejo se v številne sisteme izražanja, ki so objektivizirani, ker so onstran obrazcev subjektivnih »tukaj in zdaj« objektivno dosegljivi. Jezik se loči od svojega izvora v neposrednih odnosih takrat, ko sporoča pomene izven subjektivnega »tukaj in zdaj«. To pomeni, da se lahko človek iz sveta svojih doživetij preseli v svet jezika, ki vsebuje številna doživetja. Jezik izkustva tudi tipizira. V povezavi s splošnimi kategorijami jih povzame v izrazih, ki imajo enak pomen za vse. Tipizirana izkustva lahko uporablja vsakdo, ki se nahaja v za to primernem položaju. V čem je torej skrivnostna moč jezika? V tem, da pričara stvari, ki jih »tukaj in zdaj« ni, ali – kot sta dejala Berger in Luckmann – moč jezika je tolikšna, da oživlja ves svet, če želi.⁸

V zvezi z jezikom pa obstajajo tudi različni problemi. Kakšen odnos mora imeti določeno dejstvo (npr. stavek) do drugega, da bi bilo sposobno biti simbol tega drugega, je logično vprašanje, s katerim se ukvarja Ludwig Wittgenstein. Obravnava pogoje za logično popoln jezik – kar še ne pomeni, da je sploh kakšen jezik logično popoln, ampak to, da je vsa funkcija jezika v pomenu, ki ga ima, in da izpolnjuje to funkcijo glede na to, koliko se približuje postuliranemu idealnemu jeziku.⁹ Povzemimo nekaj Wittgensteinovih misli, ki so uporabne za našo razpravo o resnici, realnosti in jeziku: »Ni nobene a priori resnične slike.«¹⁰ To pomeni, da ne moremo govoriti o absolutni resnici, ki bi zaradi svoje statičnosti ne potrebovala stalnega prepoznavanja. »Stavek je slika stvarnosti. Stavek je model stvarnosti, kakršno si zamišljamo.«¹¹ Ali povedano drugače: popolnoma objektivna sodba oziroma izražanje te sodbe z jezikom ne obstaja. Vedno gre za našo interpretacijo stvarnosti, ki pa pomeni tudi njeno konstrukcijo.

⁸ Povzeto po Berger, Luckmann, 1988, str. 40–46.

⁹ Russel v Wittgenstein, 1976, str. 7.

¹⁰ Wittgenstein, 1976, str. 37.

¹¹ Wittgenstein, 1976, str. 57.

Z jezikovnim fenomenom se je ukvarjal tudi Mihail Bahtin. Zanj je govorna interakcija temeljna realnost jezika. Jezik postaja živ v konkretni govorni komunikaciji in ne v abstraktnem lingvističnem sistemu jezikovnih oblik, prav tako tudi ne v individualni psihi govorečega.¹²

Prava realnost jezika za Bahtina ni abstraktni sistem jezikovnih norm, temveč govorna interakcija kot družbeni dogodek, ki se realizira z govorjenjem v smislu mogočih kontekstov uporabe jezikovnih oblik – z izjavami. »Jezikovna oblika je govorniku dana v kontekstu določenih izjav, torej samo v določenem ideološkem kontekstu. V stvarnosti besed nikoli ne izgovarjamo in jih ne slišimo, ampak slišimo resnico ali laž, dobro ali zlo, važno ali nevažno, prijetno ali neprijetno itn. Beseda je vedno izpolnjena z ideološko ali življenjsko vsebino in pomenom. Razumemo jo kot takšno in odgovarjamo edino na takšno besedo, ki se nas tiče ideološko ali življenjsko.«¹³

Bahtin torej zagovarja tezo, da je treba izjavo obravnavati kot enoto, ki pojasnjuje fenomen jezika. Izjava (rusko – vyskazyvanie, francosko – la parole, Stane Južnič – govorica, določeno govorjenje, Manca Košir – izjava) je kot bistvena govorna enota sestavljena iz jezikovnih enot, kot so besede, skupine besed, stavki.

Omeniti velja še Problem govornih žanrov, kjer Bahtin poudarja, da izjave ne bomo mogli razviti in razumeti, če ne bomo poznali žanra, ki mu določena izjava pripada. Žanri so »določeni relativno stabilni tematski, kompozicijski in stilistični tipi izjav«. Repertoar govornih žanrov je zelo bogat in nenehno so navzoči v našem govorjenju, čeprav se morda njihovega obstoja sploh ne zavedamo.¹⁴

Povzemimo še enkrat Bahtinove besede: družbena jezikovna praksa poteka kot dialoška interakcija med »menoj« in »Teboj« v govoru.

Konstitutivne prvine novinarskih vrst

Bahtinovo razumevanje žanrov, zavračanje lingvističnega monologizma in njegovo poudarjanje dialoškega odnosa v interakciji med »Menoj« in »Teboj« je zelo pomembna tudi za novinarsko sporočanje, ki interpretira in soustvarja stvarnost – torej za medijsko konstrukcijo realnosti.

Stalne oblike novinarskega sporočaja ali novinarski žanri so skupni avtorjem in naslovnikom, s čimer olajšajo medsebojno sporazumevanje in prepoznavanje, zato pomena žanrov ne gre podcenjevati. Toda, kot je zapisala Manca Košir, »... novinarska vrsta je stabilnejša kategorija, kot je žanr, zato našo osrednjo pozornost namenjamo njej.«¹⁵ Če govorimo o medijski konstrukciji realnosti, govorimo o novinarskem sporočanju, in kadar imamo v mislih le-to, ne moremo odmisлити novinarskih vrst. Manca Košir je v *Nastavkih za teorijo novinarskih vrst* kot temeljne konstitutivne prvine novinarskih vrst predstavila naslednje: predmet in funkcije sporočila, pričakovanje naslovnika in komunikacijske okoliščine sporočevalca in naslovnika.¹⁶

¹² Povzeto po Bahtin, 1980, str. 106–107.

¹³ Bahtin, 1980, str. 77.

¹⁴ Povzeto po Košir, 1988, str. 27.

¹⁵ Košir, 1988, str. 32.

¹⁶ Povzeto po Košir, 1988, str. 33–46.

Predmet novinarskega sporočila

Ljudje so navajeni v novinarskih oblikah sprejemati samo resničnostne vsebine, in če pride od izrabe novinarskega besedila v drugačne namene, lahko to pripelje do zmešnjave. Do tega je prišlo letos v Italiji, kjer sta dan pred maturo radijska moderatorja objavila novico: »Maturitetnih izpitov letos ne bo. Ministrstvu za šolstvo ni uspelo pravočasno sestaviti komisij za izpraševanje. Maturitetna spričevala bodo zato delili brez izpitov«. Številni maturantje so takoj zaprli knjige, nekateri so jih celo pokurili. Zgodba se je končala tako, da so novinarja zaradi usodne šale odpustili.¹⁷

Kot predmet novinarskega sporočanja pa se najpogosteje navaja dogodek. Njegova najsplošnejša opredelitev je navedena v SSKJ:¹⁸ Dogodek je vse, kar se zgodi – na primer – »izid te knjige je bil velik literarni dogodek.« Dogodki niso le podlaga za vest in poročilo, ampak za vse žanre, ki se sicer ukvarjajo z ozadjem, mnenji ipd.

Funkcije novinarskega sporočila

»V funkciji sporočila se kaže sporočevalčevo razmerje do dejanskosti, do dogodka, in hkrati njegovo razmerje do naslovnika.«¹⁹ Sporočevalčevi želji po vplivanju na naslovnika se ne more izogniti niti preprosta vest, toda v bistvu lahko ločimo dve funkciji: informativno (poročevalsko, obveščevalno) in interpretativno (mnenjsko, analitično) funkcijo. Pri prvi se avtor teksta »vzdrži« lastnega mnenja in si prizadeva k idealu »objektivnosti«, pri drugi pa izraža svoje mnenje, ki tekstu podeli subjektivno noto.

Naslovnikovo pričakovanje

V javnem komuniciranju je primarnega pomena dialog. Novinar ne namenja svojih stvaritev povprečnemu naslovníku, ker le-ta ne obstaja. Obstaja določen naslovník, ki ni nujno realna oseba: lahko je fiktivna, vendar s specifičnimi atributi. Sporočevalec mora biti obrnjen k naslovníku, pomemben je stik med njima. Tako je naslovník s svojimi pričakovanji v besedilu navzoč; če pisec besedila želi zagotoviti to možnost, mora vedeti, kako naj piše v in kakšnem žanru, da bo zadovoljil svoje namene in naslovníkova pričakovanja. To pa lahko stori, ko se je že vprašal, komu piše.

Komunikacijske okoliščine – medijska vojna v Jugoslaviji

Za izbor tipa novinarskega diskurza so pomembne tudi okoliščine, v katerih poteka sporočanje. Gre zlasti za družbenopolitični kontekst z njegovimi zgodovinskimi, kulturnimi, vrednostnimi, političnimi, ekonomskimi in drugimi posebnostmi.

¹⁷ Objavljeno v *Nedeljskem Dnevniku*, 3. septembra 1989.

¹⁸ SSKJ (A-H), 1970, str. 440.

¹⁹ Košir, 1988, str. 40.

V Jugoslaviji se je, po besedah Slavka Splichala, uveljavil pluralizem politik, nihanj v strategijah političnih elit in njim podložnih občil.²⁰ Ob tem se lahko upravičeno vprašamo, kaj to pomeni za jugoslovansko novinarstvo. Ali potemtakem drži ugotovitev, ki jo povzema Splichal:²¹ Če primerjamo novinarstvo z bolj tradicionalnimi in »resničnimi« profesijami, na primer medicino ali pravom, ga lahko označimo le za semi-profesijo, in to predvsem zaradi odsotnosti avtonomije. Novinarstvo je pretežno podrejeno bodisi politiki (državi, političnim strankam, interesnim skupinam) bodisi ekonomiji (reklama), ali pa kar obema.

V jugoslovanskem komunikacijskem prostoru so danes, po besedah Andreja Škrlepa, vsi javni diskurzi nujno pristranski.²² Naša družba je razpadla na republiške – ali bolje rečeno – nacionalne komunikacijske skupnosti, v katerih se s pomočjo množičnih medijev razvijajo sistemi javnega mnenja glede na tradicijo svoje lastne kulture in skladno z lastnimi ekonomskimi, političnimi in nacionalnimi interesi.

Komunikacijska situacija kot četrti konstitutivni element novinarskih vrst se nam v Jugoslaviji kaže v znamenju ostre in nepopustljive medijske vojne, podkrepjene z mednacionalnimi sovražnostmi in črno-belim slikanjem dogodkov v državi. Tako so javna občila izrabljena v manipulativne namene, česar ne bi smeli pozabiti takrat, ko pišemo o občilih kot o ustvarjalcih (medijske) realnosti.

Naj zaključimo z besedami Bogdana Osolnika: »Novinarstvo bo največ koristilo politiki, če bo s svojim odgovornim poklicnim delom pomagalo, da bo javnost čim bolj seznanjena z resničnim stanjem stvari v naši družbi in da bo dobila občutek, da ni zgolj predmet manipulacij.«²³ Vprašanje pa je, koliko se naše novinarstvo in še bolj politika tega zavedata?

LITERATURA

1. Knjige

- Bahtin Mihail (1980): Marksizam i filozofija jezika. Beograd, Nolit.
Berger P. L., Luckmann Th. (1988): Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana, Cankarjeva založba.
Hribar Tine (1981): Resnica o resnici. Maribor, Založba obzorja.
Južnič Stane (1983): Lingvistična antropologija. Ljubljana, Univerzum.
Košir Manca (1988): Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
Splichal Slavko (1984): Mlini na veter. Ljubljana, Partizanska knjiga.
Wittgenstein Ludwig (1976): Logično-filozofski traktat. Ljubljana, Mladinska knjiga.

2. Članki

- Osolnik Bogdan (1988): Kako povrniti zaupanje v novinarstvo? Teorija in praksa, 25(5), str. 643.
Splichal Slavko (1988): Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva. Teorija in praksa, 25(5), str. 621.
Splichal Slavko (1987): »Stopnje svobode« in njene meje. Teorija in praksa, 24(3-4), str. 276.
Škrlep Andrej (1989): Neizogibna pristranskost. Mladina, 29, str. 16.

²⁰ Splichal v TIP, 1987, št. 3-4, str. 276.

²¹ Splichal v TIP, 1988, št. 5, str. 621.

²² Škrlep v Mladina, 1989, št. 29, str. 16.

²³ Osolnik v TIP, 1988, št. 5, str. 643.